

A regösének problémájának újabb, zenei megközelítése

Néprajzi irodalmunk egyik legtöbbet tárgyalt témája a *regölés* és a *regös-ének*, mégis kevés olyan problémája van néprajzi kutatásunknak, amely a sok részeredmény ellenére annyira megoldatlanul maradt volna, mint éppen ez a szokásdallam. Első gyűjtője és összehasonlító feldolgozója, SEBESTYÉN Gyula már szinte mindent tudott a szokás rokonságáról, végső forrásáról, csak éppen azt nem, mi tartozik szorosan hozzá a magyar szokáshoz és mi nem abból a hatalmas anyagból, amit összemarkolt tanulmányában. Jól látta, hogy a szokás mezopotámiai eredetű évkezdő-rontáselhárító-gonoszűző rítusból származik, a tavaszi napéjegyenlőség csillagképeként egy bika-alakoskodó szerepelt benne, akihez később sokfelé egy szarvas is csatlakozott; hogy egész Európában megtaláljuk rokonságát az újévi és farsangi alakoskodásokban; sőt idéz mongol és tibeti szarvas- és bika-álarcos ünnepi táncot is a tavaszi napéjegyenlőség idejéről. Megállapította, hogy a szokáson belül a „regő-rejtem” refrén finnugor eredetű nyelvi örökség, tartalma szerint „varázsigé”; s valószínűsíteni tudta, hogy a „vasfazék a mi dobunk” szövegrész a sámándobnak valami emlékét őrizheti.

TRENCSENYI-WALDAFFEL Imre antik görög adatokból hozott párhuzamokat a regöléshez: a *bukolika énekek előadóit*, akik pásztorként szerepeltek, állat alakúra formált kenyeret akasztottak nyakukba, melléje magokkal tele tarisznyát, ami a vegetáció gazdagságát jelezte, valamint tömlőben bort, és köszöntötték a szembejövőket. Köszöntésük szövegéből mindössze ennyi van följegyezve: „Elfogadd a jó szerencsét, elfogadd az egészséget, Amit hozunk az istennőtől, Amit ő maga idézett magához”. Fontos mozzanat, hogy homlokuken előreálló szarvasagancsot viseltek, kezükben nyúl vadászó nyársat tartottak — ez távoli megfelelője lehet regöseink láncos botjának; s a jókívánság mellett az alamizsnagyűjtés is fontos része volt köszöntésüknek. TRENCSENYI-WALDAFFEL azt is kéri a szokáshoz később hozzátapadt aetiológiai mondakból, hogy a szokás értelme „valami disszonáns mozzanat feloldódásának, valami sötét és kínzó kollektív élmény megenyhülésének tudata” is lehetett. Ez nyilván egykori gonoszűző jellegének elhalványult öröksége: az év végén különösen ártalmasnak hitt rontás elhárítása.

Fontos még, hogy egy másik antik görög szokást is párhuzamba állít vele, a *rodoszi fecskézést*: az érkező fecskék szerepében bekopogtató gyermekek házról házra járva énekeltek, kedvező évszakot „jelentettek be”, bort, sajtot, megymást kértek a „zsíros háztól” — tehát lényegében egy tavaszt üdvözlő, énekes-kéregető, állatszerepet játszó — talán alakoskodó — szokást játszottak el. Igen fontos mozzanat benne, hogyan fenyegetőznek arra az esetre, ha üres kézzel küldenék el őket: „... ha semmit sem adsz, mi nem tágitunk,

hanem vagy ajtódat visszük el, vagy a szemöldökfát, vagy asszonyodat, aki odabenn ül . . .”. Mindennek, mint látni fogjuk, megvannak párhuzamai a regölésben is.

1943-ban GUNDA Béla mutatott be érdekes párhuzamokat portugál parasztok szalmaköntöse, horvátok XVIII–XIX. századi ábrázolásainak hasonló darabjai és stájer, krajnai múzeumi tárgyak, valamint a regösénekben emlegetett „hajdinaszalma köntösünk” között; ugyanakkor a cserfakéreg-bocskorra ormánsági magyar és különböző finnugor adatokat idézett.

PAIS Dezső (1948) szerint is varázsló szó a „regő-rejtem” refrén, és a „meleg” alapjelentésű szótöbblől származik. A regösökről felteszi, hogy lehettek udvari bolondok is, mint nagy mulatozások és lakomák résztvevői. De végső megállapítása szerint egykori „varázsló, ráéneklő” szerepük mellett később már „énekmondók” is lehettek.

Szintén 1948-ban mutathattam ki a betlehemes pásztorok mókázásaiban, LIUNGMAN új összefoglalása alapján, olyan elemeket, amelyeknek megfelelői bolgár újévi szokásokban találhatók, s azokon keresztül bizánci görög mimosjátékokra vezethetők vissza. Regösainkra ebből az a tanulság, hogy az összefüggő, kelet-európai újévi-farsangi szokáshagyomány pontos megfelelései a betlehemes pásztorok jelenetében találhatók meg, nem a regölésben, ahol csak a szokás legtágabb körvonalai tűnnek fel. Vagyis a területi változatláncba a betlehemes pásztorjelenet illik bele, a regös nem; távolról mégis rokona annak.

1958-ban FETTICH Nándor kísérelte meg régészeti megfontolások alapján honfoglalás előtti népekhez kötni (avarokhoz, gepidákhoz), túl sok föltevéssel, csekély felhasználható adatra és semmiféle zenei anyagra nem támaszkodva. Viszont felismerte a veleméri freskón Szent László templomalapításának legendáját vadászat és szarvasüldözés ábrázolásával. S talán a Codex Albensis rajzaiban is helyesen véli felismerni regösaink szarvasjelenetét.

1959-ben közölte CSERNYECOV legközelebbi nyelvrokonainknak, a voguloknak sziklarajzeit, amelyeken szarvas és nap együtt tűnik fel, akárcsak a regösének szövegében, s amelyek azokat a tavaszi napéjegylenlőséghez kapcsolódó évkezdő szokásokat ábrázolják, amivel a vad bőséget akarják biztosítani.

1962-ben közöltem a franciák újévi szokásának, a *guillanneu*-nek szöveg-egyezeit a magyar regösénekkel, amelyek a legtöbb és igen közeli párhuzamot adják az énekeknek. Ugyanez a dallamra nézve csak egy bizonytalan, elhomályosult adattal sikerült.

SZOMJAS-SCHIFFERT György több ízben foglalkozott a regösének dallamával (1960, 1963, 1967), amelynek finnugor eredetét igyekezett kimutatni. Azonban éppen a legjellemzőbb vonást, a kvinten való befejezést, illetve a felugró kvintet hagyta figyelmen kívül, amit én a dallam összehasonlításában a legfontosabb, sőt egyedül fontos elemnek tekintek.

Több tanulmányban foglalkozott a regösének problémáival DÖMÖTÖR Tekla (1959, 1964, 1970, 1974, valamint más témával kapcsolatban is hivatkozik rá). Ő is olyan elemet lát a regösének szarvasmotívumában, amely Eurázsia különböző pontjain tűnik fel, más mint a román kolindák szarvasa, égi látomás, szimbólum, s valószínűnek tartja, hogy hozzátartozott a honfoglalók kozmogóniai elképzeléseihez. (A vogul sziklarajzokra, olasz, bronzkori svéd, középkori svájci ábrázolásokra, mongol, észak- és közép-amerikai indián adatokra hivatkozik.) Új területre terjesztette ki a kutatást a *regölő hétfő* nemzetközi kapcsolatainak vizsgálatával (1959, 1964). Itt is olyan kép alakul ki, mint eddig

minden széles körű összehasonlításból: mennél szélesebb körre terjesztjük ki vizsgálódásainkat, a párhuzamok annál távolabb visznek a magyar szokás és szöveg jellemző vonásaitól. Azok tehát valahol a hagyománykörön belül, még pontosan meg nem határozott területen kereshetők.

1967-ben sikerült SZENDREI Jankának közeli párhuzamot találni a regös dallamokhoz: egy bizánci liturgikus dallamot, *echemát*, amely mellé több európai egyházi és világi dallamot is felsorakoztatott. Bennük ugyanaz a kvinten fennmaradó zárlat fejezi be a dúr penta-, hexachord-dallamot, ami annyira jellemző regösénekeinkre is.

1974-ben ismét ő talált újabb párhuzamot a szokáshoz: a rajnai németek *Stefansknechte* szokását, ami megmagyarázza a magyar regösök „Szent István szolgálí” elnevezését, a regölés István-napi (december 26-i) kezdetét és talán néhány keresztény tartalmú szövegrészletét is.

Egy évvel utána írt zenei őstörténeti összefoglalásomban néhány orosz dallammal egészítettem ki SZENDREI Janka példáit, s úgy láttam, hogy vannak nyomok a szokás honfoglalás előtti eredetére is, bár elemeinek túlnyomó része nyugat-európai származásra mutat.

Ha most, mai lehetőségeink alapján, újra fel akarjuk venni a kutatás fonalát, elsősorban a dallam felől kell a kérdést megközelíteni, ahol a megnövekedett összehasonlító anyag kínál új lehetőségeket. Ez az anyag a Zene-tudományi Intézet Európai Dallamtárának mintegy 60 000 dallamában található (FERENCZI Iлона beszámolója szerint), amelyben már nagyobb áttekintést kapunk bizonyos zenei elemek és dallamtípusok nemzetközi elterjedéséről. Lássuk tehát először regösénekeink jellemző dallamsajátságait, azután a többé-kevésbé rokon jelenségeket más népeknél.

Az MNT II. kötetében közölt 101 dallam (és szokás) közül 54-ben kerül elénk, többnyire mint főmotívum, a következő:

E közt az 54 darab közt vannak a leghosszabb és legépebb szövegek. MNT II. 776—782 csak ebből a motívumból áll; MNT II. 779—781 ezzel végződik is. Néha a következő motívum is feltűnik bennük:

Ritkábbak az alábbi variációk (mindössze 6 eset):

Egyedi változatot jelentenek az alábbiak:

4. kottapélda

A felugró kvint vagy a kvintre-felfutás helyett néha a következők állnak:

5. kottapélda

a) egy eset, b) öt, c) három, d) egy, e) egy.

Viszont még mindig a dúr-hexachord melodikában, de talán már a modern funkciós hangnemi gondolkodás alapján cseréli fel a kvintet a terc, mintha dúr akkord befejezést érezték volna meg az alaphang + kvint egymásutánjában:

6. kottapélda

a) 15 esetben, b) háromszor, c) egyetlen.

A varázsló refréneket mindig ezekre énekeltek. Ezek mellett a főmotívumok mellett mint kezdő motívum vagy a refrén előtt még a következő dallamrészek is szerepelnek:

7/A – B. kottapélda

Külön kell tárgyalnunk három változatot, amely dallamával is, szövegének régies részleteivel is mintha ugyanannak a hagyománynak más oldalait mutatná be:

A

B

8/A – B. kottapélda. A) MNT II. 855 Bucsú (Vas m.) öregek; B) uo. 856, egy fiú

8/A: a) 25-ször, b) 13-szor és kétszer csak egy ütem, c) 48-szor és ezen végződik, d) 8-szor, e) 14-szer különleges szövegrészre, f) egyszer, g) kétszer.

8/B: a) 17-szer, c) 12-szer, d–e) 4–4-szer, f) 6-szor, i) 6-szor.

8/C. kottapélda. MNT II. 865. Kénos (v. Udvarhely m.). Az egyetlen sor végig ismétlődik az egész szöveg folyamán

NB. Ugyanennek a dallamnak N. BARTHA Károly kiadványából átvett lókodi változatát — MNT II. 866-ot — ki kell hagynunk a hiteles adatok közül. DOROGI Márton néprajzkutató, N. BARTHA Károly egykori tanítványa közölte, hogy BARTHA minden diákjától követelt a vakáció után folklórgyűjtést szülőhelyéről; a diákok nagy része azután egymásról másolt le „adatokat”, „variánst” csinálva bele. BARTHA nem ellenőrizte a helyszínen diákjai gyűjtését; a kénosi ének újkori fonográf- és magnófelvételein, amelyet felnőttek énekeltek, mindig a kvinten befejeződő, egyetlen sor hangzik el. A do-ra lefutó kiegészítés vagy a diákok saját műve, vagy romlott változat feljegyzése lehet.

A hiteles példákból kitűnik, hogy a regösének legjellemzőbb sajátossága a felugró kvint, illetve a kvintre felfutó és ott végződő dallam; s ez a befejezés többnyire a szövegrefrénnel fonódik össze. Általában dúr hexachordban mozog a melodika, néha oktávig kibővítve; nagyon ritka a moll hexacord felugró kvarttal (egyetlen). Formailag ütempárokból felépített motívumokat ismételtetnek regösaink; ezekből gyakran alakul ki a négyütemes ún. vágáns-sor. A 8/C *kottapélda* egyetlen ilyen vágáns-sornak (sztichikus) ismételtetése. 8A/B *kottapéldánkban* pedig a dúr hexachord hangterjedelem alatt egy sok ismétlésben elhangzó dúr pentaton dallam rajzolódik ki.

Most pedig tekintsük át ezeknek a zenei elemeknek külön-külön vagy együttesen feltűnő párhuzamait más népek zenéjében.

Határozottan kihagytam az összehasonlításból azokat a hasonlóknak látszó dallamokat, amelyek az 5. fokra futó első sor után az alapon záruló második sorral periódust alkotnak, vagy ezeket négy soros strófává fejlesztik. Ilyen dúr hexachord dallamok Európa egész népzenejében különféle előzményekből kifejlődve sokféle formában találhatók, így a kapcsolat ezekben már nem bizonyítható egyértelműen. Ezért még olyan párhuzamokat is ki kell hagyni a számításból, ahol ilyen dallamok a szokásrokonság valamelyik tagjához tartoznak, és több-kevesebb hasonlóságot mutatnak dallamainkkal (például korábbi összehasonlításaimat is: 1944 4/a—h példát). A kvinten való zárás az a biztos határ, ami elválasztja az archaikus anyagot a későbbi (hangnemi) fejlődésű daraboktól éppúgy, mint a más eredetűektől. Ebben az archaikus rétegben is szerepelnek a szokásrokonsággal összefüggő dallamok, így minden olyan következtetésre elegendők, amit egy-két továbbfejlesztett darabból levonhatnánk.

A) Felugró kvint dúr hexachordban

Vallon: LIBIEZ, A. — PINON, R. 1951. V. 400; svájci francia: ROSSAT, A. 1930. II. 24/g; olasz: CORNOLDI, A. 1968. 46; német: BÖHME, F. M. 1897. 267, E—B III. 1088/a, *Wunsch*, 1258; norvég: SANDVIK, O. M. 1960. 1a2 1/e; horvát: ŽGANEC, V. 1950. 412; bolgár: KACAROVA, R. — KOCSULEV, I. — SZTOIN, E. 1962. 1277, SZTOIN, V. 1931. 35, 96, 796, 902, 1139, 1750, 1753, 2263, SZTOIN, V. 1928. 872; román: DRĂGOI, S. V. 1925. 72, 283, BREAZUL, A. 1938. 286, BARTÓK, * B. 10b, 81i; görög: PACHTIKOS, A. D. 1905. 127 (hangszeres); ukrán: *Zsartivoli piszni* ... 1967. 686; lett: VIOLINŠ, J. 1958. 35; orosz: RIMSZKIJ-KORSZAKOV, * N. A. 1877. 72, 96, SZTRAVINSZKIJ*: Négy régi orosz népdal. Férfikar. 1. sz.; csuvas: MAKSZIMOV, S. M. 1964. 88/1, 87/e, 268; grúz: LACH, R. 1928. 73, 89, 208; tuniszi arab: HORN-BOSTEL, * E. M. 1922. 331 *Religiöser Gesang* (idézi SZENDREI Janka).

Vagyis 1 vallon, 1 svájci francia, 1 olasz, 3 német, 1 norvég, 1 horvát, 10 bolgár, 5 román, 1 görög, 1 ukrán, 1 lett, 3 orosz, 3 csuvas, 3 grúz, 1 arab.

A *-gal jelzettek nem szerepelnek az Európai Dallamtárban.

'B) 2–5 ugrás dúr hexachordban zárlatként

Vallon: LIBIEZ, A. – PINON, R. 1939–1951. VI, 17; középkori rondó: GENNRICH, F. 1927. 400/24; olasz (3–5): FAVARA, A. 1957. 896; lett: VITOLINŠ, J. 1958. 364, 607; morva: SUŠIL, F. 1951. 236; lapp: TIRÉN, K. 1924. 368; szerb: MANOJLOVIĆ, K. P. 1953. 46, 95, 178, 245; VASZILJEVICS, M. 1950. 357; macedón: *Makedonszki* ... 1953. II. 479/40; bolgár: SZTOIN, V. 1928. 634, 739, SZTOIN, V. 1931. 91, 96, 97, 117, 394, 842, 900, 1134, 2116, KACAROVA, R. – KOCSULEV, I. – SZTOIN, E. 1962. 38, 62, 70, 76, 183, 187, 201; román: DRĂGOI, S. V. 1925. 21, 55, 57, 61, 150, BARTÓK* B. 32, 81d; ukrán: KVITKA, K. 1922. 156, *Zsartivlivi piszni* ... 1967. 161; héber: IDELSOHN, A. Z. 1932. 17.

Vagyis 1 vallon, 1 középkori rondó, (1 olasz?), 2 lett, 1 morva, 1 lapp, 5 szerb, 1 macedón, 18 bolgár, 7 román, 2 ukrán, 1 héber.

C) A zárlat az 5. fokon (felugró kvint nélkül)

Skót (gael nyelvű): FAY SHAW, M. 1955. 76, 106; német: RIEDL, A. – Klier, K. M. 1937. 8, 3178, 3251, LEFFTZ, J. I. 1966–1969. 99a–b, BÖHME, F. M. 1966. 137, 361, 531, E–B II. 325 (akordikus), III. 1958/1, BÖHME, F. M. 1897. II. 169/4, BAUMKER, W. 1883–1891. II. 284, 298. sz., I. 24 9. sz., 218/b és f, PINCK, L. é. n. IV. 30. sz.; holland: COUSSEMAKER, A. H. 1861. X/4, XVI/11, DUYSE, Fl. 1903. 375/1365; gregorián: Stäblein 48, 124; középkori rondó: GENNRICH, F. 1927. 400/27; francia: CANTELOUBE, J. 1951. II. 160, 212, DAVENSON, H. 1944. 58; svájci francia: ROSSAT, A. 1930. II. 24/a; spanyol: MATOS, M. G. 1951–1960. I. 765; katalán: AMADES, J. 1951. 3196; bolgár: KACAROVA, R. – KOCSULEV, I. – SZTOIN, E. 1962. 76, 193, 467, 872, 1280, SZTOIN, V. 1931. 490, 1595, 2096, 2116, SZTOIN, V. 1928. 872; macedón: *Makedonszki* ... II. 8, 456; görög: BAUD-BOVY, S. 1935. I. 96, 177, 181, 216, II. 141, 143, PACHTIKOS, G. D. 1905. 272; szerb: MANOJLOVIĆ, K. P. 1953. 292; román: BREAZUL, G. 1938. 255, DRĂGOI, S. V. 1925. 24, 29, 39, 48, 49, 222, BARTÓK* B. 12t–u, 43, 58b, 81a, b, j; szlovák: *Slovenské ľudové* ... 1952. II. 522; bjelorusz: FEDEROWSKI, M. I. 1371, 1424; ukrán: *Zsartivlivi piszni* ... 1967. 297/a; orosz: MAHLER, E. 1951. 119; litván: ČIURLIONYTE, J. 1955. 43, 249; lett: VITOLINŠ, J. 1958. 77, 105; észt: TAMPERE, H. 1956. I. 92/19, 1960. II. 299, 1958. III. 50 V/34; héber: IDELSOHN, A. Z. 1924. 130, 146c, 150a, 172d, 173a–b–c, 176b, 181b, 183d, 185a, 197d, IDELSOHN, A. Z. 1922. 120; kurd: CELİL, C. 1965. 81.

Vagyis 2 skót-gael, 16 német, 2 holland, 2 gregorián, 1 középkori rondó, 3 francia, 1 svájci francia, 1 spanyol, 1 katalán, 10 bolgár, 2 macedón, 7 görög, 15 román, 1 szerb, 1 szlovák, 2 bjelorusz, 1 ukrán, 1 orosz, 2 litván, 2 lett, 4 észt, 13 héber, 1 kurd.

Voi-ci le pre-mier di-man che du mois de mai qui vient d'entrer.

Nous nous a-dressons à ces da-mes, Pourqu'ch'os' à nous donner,

Pour qu'ch'os' à nous donner.

9. kottapéllda. ROSSAT, Arthur 1930. II. 24/g

Néhányat ezekből bemutatok, amelyek a többiekénél aránylag közelebb vannak a magyarhoz. (Szöveget csak ott közlünk, ahol valami kapcsolata van szokásunkkal. (9—28. kottapéllda.)

10. kottapéllda. CORNOLDI, Antonio 1968. 46.

10. kottapéllda folytatása 11. kottapéllda. BÖHME, Franz Magnus 1897. II. 267/1.

11. kottapéllda folytatása

12. kottapéllda. E – B III. 1258. „Am Vorabend vor dem Johannestag”

13. kottapéllda. AMADES, Joan 1951. 3196.

14. kottapéllda. KACAROVA, Raina – KOCSELEV, Ivan – SZTOIN, Elena 1962. 1277. Gyermekekjáték

15. kottapélda. SZTOIN, Vaszil 1931. 1753. „Koleda”

16. kottapélda. SZTOIN, Vaszil 1931. 35. „Koledarszka”

17. kottapélda. Zsartivlivi piszni... 1967. 686.

18. kottapélda. VITOLINŠ, Jekabs 1958. 35.

19. kottapélda. MAKSZIMOV, Stepan Makszimovics 1964. 88/1.

20. kottapélda. LACH, Robert 1924. 89. „Gyermekdal”

21. kottapélda. LACH, Robert 1924. 73. „Gyermekdal”

Nun las - sen wir den Han - sen stan und singen wir die El - sen an!

22. kottapélda. BÖHME, Franz Magnus 1966. 531. „Ansingelied zum Neujahr”

Mai mai jo - li mai, Pour le premier jour de mai; voi - ci le mai qui
est ve - nu Que tout le monde est réjoui. Bon bon voi - ci bon.
Voi - ci fil - les du vil - la - ge. Bon bon voi - ci bon Pour les fil - les
sans garçons. Que voulez vous nous donner Pour mett - re dans nos paniers?
Les oeufs sont bien bon, Mélen - gés avec la fa - ri - ne. Les oeufs
sont bien bons, En mettant du beurre au fond. (Tovább "patois")

3x

23. kottapélda. ROSSAT, Arthur 1931. III. 86 A, 24/a

a A a a a a yi a a a

b A a a yi a a a a

c A a yi a a a a

d a a yi a a a a yi a

e A - gi - os o The - os Sanc - tus De - us
A - gi - os is - chy - ros Sand - tus For - tis

24. kottapélda, a–d: *Echema* változatai; e: *Trishagion* a *Liber Usualis* 705. szerint (SZENDREY Janka 1967. 47. és 51. nyomán) (Az utolsó sorban Sand-tus helyesen: Sanc-tus)

D.C.

25. kottapélda. RIMSZKIJ-KORSZAKOV, N. A. 1877. 72.

26. kottapélda. RIMSZKIJ-KORSZAKOV, N. A. 1877. 96.

Mennyiben viszi tovább ez az anyag a problémát? Azt mindenesetre megtudjuk belőle, hogy az 5. fokon való zárás, főleg dúrban, ritkábban mollban, elég általános Nyugat-Európától Mezopotámiáig és a Kaukázusig, s benne a felugrás a záró kvintre is elég szép számmal képviselt ritkaság; mégpedig akár az alapról, akár a második fokról történik. Minden jel arra mutat, hogy ez valami kezdetleges foka a hangnemfejlődésnek: a bolgárok dallamai közt sok van, de máshol is előkerül olyan kis hangkészletű dallam, amelyben ugyan-

27. kottapélda. SZTRAVINSZKIJ: Négy régi orosz népdal. Férfikar, 1. sz.

28. kottapélda. PACHTIKOS, Georgios D. 1905. 272.

ilyen dalok még nem is érnek le a *do*-ig. Sok a *d-r (+m)* két-három hangján mozgó dallam, amely középen (*re-n*) fejeződik be; ilyenek néha alkalmilag érintik az alsó *s-t*; további fejlődés, hogy az ilyen dalok néha le is futnak a *s-ra* egy vagy két alkalommal. Ezeket még nemigen nevezhetjük dúr-kvinten végződő dallamoknak. A fejlődés korai szakaszát az is elárulja, hogy néhány közülük ritusdal, illetve gyermekjáték-dal; nemegyszer kimondottan évkezdő jókívánságról szól szövegük. Mindez közelebb hozza ezt a dallamvilágot regös-énekeinkhez.

Még közelebb hozza a bizánci *echema* és mindaz, amit vele kapcsolatban SZENDREI Janka megállapított. Az *echema* szöveg nélkül, értelmetlen szótagokra énekelt dallamvázlat. Egy XVII. századi forrás szerint „ima”. SZENDREI valószínű fejtegetései szerint ez a keleti *maqam*, raga, esetleg bizánci *nomos* értelmében veendő, vagyis hogy eredetileg olyan hangcsoport, amelynek mágikus jelentőséget is tulajdonítottak. Párhuzamba állítja vele a nagyheti akklamációt, a *Trishagiont*, amelyet máig latinul és görögül énekelnek (24/e kotta). Erről I. századi forrás állítja, hogy Kisázsiaiban, Palesztinában, valamint a görögök éneklék. A görög liturgiában a Sanctus szerepét tölti be, a gallikánban pedig a Gloriáét. Fontos mozzanat, hogy Bizáncban karácsonyi ünnepi alkalmakon bőséget kívántak vele a császári családnak és a birodalomnak. Két kórus váltakozva adta elő, amint mai napig a román kolindákat.

Nem lehetetlen, hogy egy közel-keleti, kereszténység előtti, kultikus gyökerekből származó dallamfajta került bele a keresztény liturgiába; sőt az sincs kizárva, hogy az európai, népi ritusdaloknak egy része is ennek a keresztény

szertartásos éneknek folytatója, vagy annak hatása alatt keletkezett. Nagyobb része azonban, úgy látszik, korábbi annál, és abból az ősi rétegből maradt fenn örökségképp, aminek magasabb szférába fejlődött eleme az *echema*, illetve annak esetleges közel-keleti előzménye.

Bármennyire úgy látszik tehát, hogy a magyar regösének is ennek az ősi rétegnek egyik leszármazottja, a felsorolt anyagban igazán meggyőző párhuzamot nem találunk hozzá. A dallamok mozgása a hexachordon belül, ritmusuk, felépítésük legtöbb esetben teljesen más. Még az ütempárokból építkező német dallamok is inkább a gyermekjáték-dalokra emlékeztetnek, semmint a regös-énekre. A négy ütemes, vágáns- vagy kanásztánc-sorok sem alakulnak ki, vagy ha nagy ritkán igen, akkor a melodika eltérő.

Nem hoznak közel a rítusfunkciók sem. Ezek elszórtan jelentkeznek; nem egy meghatározott szokáshagyományhoz alkotnak hozzátartozó, meghatározott stílust, mint nálunk. Inkább különféle rítusokkal is fennmaradt régiségek. Annyit azonban valószínűsítenek, hogy az európai népek közt fennmaradt egykori évkezdő szertartásban többször szerepelhetett a kvinten fennmaradó vagy oda felugró zárlat, talán még refrénnel is egybekötve. Nem lehetetlen, hogy a szokásrokonság mezopotámiai őskében vagy őseiben lehettek ilyen vonások. Azonban ezt az ősi hagyományt, úgy látszik, a magyarság nagyon egyéni és eredeti alakban őrzi. Nálunk ugyanis a dallamok is sokkal határozottabb körvonalú, egyszersmind rendkívül archaikus stílust alkotnak, még olyan „elkülönült” darabjaiban is, mint a bucsui és kénosi dallam (8/ABC kotta); és ez a stílus csakis ehhez a szokáshoz kapcsolódik, de ahhoz rengeteg összefüggő variánssal, és a magyar hagyományban is teljesen egyedül áll. A szokás maga is részletekben gazdag, régies és világos értelmű; szövegéből egy hosszú, összetett rítus rajzolódik ki. Mindez egy szokásnak és hozzátartozó dallamnak egyszeri átvételére (vagy egyszeri kialakulására) mutat. Az ének azóta új szövegelemekkel bővíthetett, de a dallam, úgy látszik, lényeges változás nélkül él tovább azóta, hogy a magyarság valamikor megismerte a szokásnak fejlett formájával együtt.

A végleges következtetés előtt azonban külön kell megvizsgálnunk közvetlen szomszédainknak, a románoknak dallamait, amelyek a magyarhoz közelebbi darabok közé tartoznak, ugyanakkor valamennyi *kolinda*, tehát újévi „jókívánásokat” tartalmazó, részben keresztényesített, pogány szokás. (29–50. kottapélda.)

29. kottapélda. DRĂGOI, Sabin V. 1925. 61. Ilteu (v. Arad m.) = 55, 57 ugyanonnan

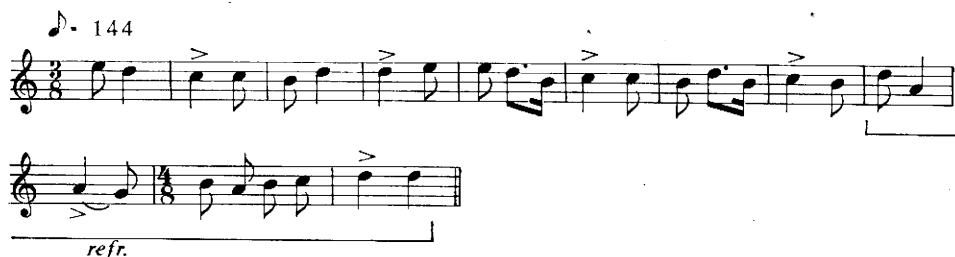
30. kottapélda. DRĂGOI, Sabin V. 1925. 29. Săvârșin (v. Arad m.)

31. kottapéllda. DRĂGOI, Sabin V. 1925. 74. Lejnie (v. Hunyad m.)

32. kottapéllda. DRĂGOI, Sabin V. 1925. Ilteu (v. Arad m.) 49, 50 ugyanonnan

33. kottapéllda. DRĂGOI, Sabin V. 1925. 24. Săvârșin (v. Arad m.)

34. kottapéllda. DRĂGOI, Sabin V. 1925. 283. Intorsura-Buzăului (v. Háromszék m.)

35. kottapéllda. DRĂGOI, Sabin V. 1925. 39. Săvârșin (v. Arad m.)

36. kottapéllda. DRĂGOI, Sabin V. 1925. 150. Zlaști (v. Hunyad m.)

37. kottapélda. BREAZUL, G. 1938. 255.

38. kottapélda. BREAZUL, G. 1938. 286.

39. kottapélda. BARTÓK Béla 1935.* Paucineşd (v. Hunyad m.)

40. kottapélda. BARTÓK Béla 1935.* Râu de Mori (v. Hunyad m.)

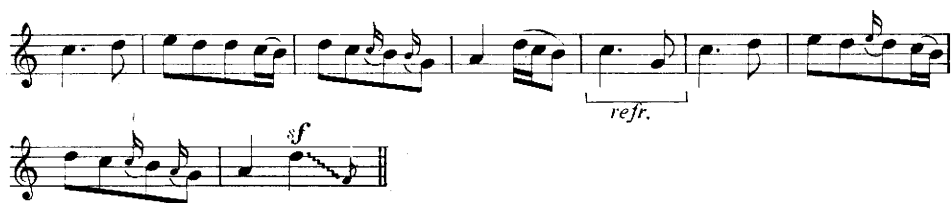

41. kottapélda. BARTÓK Béla 1935.* 12t. Ciărbăl (v. Hunyad m.)

42. kottapélda. BARTÓK Béla 1935.* 12u. Ghelar (v. Hunyad m.)

Itt már látunk sztychikusán ismétlődő kanásztánc-sort (29., 49. kottapélda), de a túlnyomó többség azt igazolja, hogy ez csak alkalmi variáció. Látunk felugró kvintet is (31., 38., 40. kottapélda), 2. fokról felugró befejezést is (29., 36., 43., 48. kottapélda), mollban felugró kvintet (49. kottapélda), különféleképp 5. fokra felfutó befejezést (30., 32., 35., 37., 39., 41–42., 44–47.

43. kottapéllda. BARTÓK Béla 1935.* 32. Nucșoara (v. Hunyad m.)

44. kottapéllda. BARTÓK Béla 1935.* 43. Traiaș (v. Arad m.)

45. kottapéllda. BARTÓK Béla 1935.* 81j Leleșd (v. Bihar m.)

46. kottapéllda. BARTÓK Béla 1935.* 81a. Râu de Mori (v. Hunyad m.)

47. kottapéllda. BARTÓK Béla 1935.* 81b. Nucșoara (v. Hunyad m.)

48. kottapéllda. BARTÓK Béla 1935.* 81d. Paucineșd (v. Hunyad m.)

49. kottapélda. BARTÓK Béla 1935.* 811. Curtecac (v. Maros-Torda m.)

50. kottapélda. Calușer, Padureți és Optați, Munténia. Gyűjtötte MARTIN György 1962.* (Ezekre és több hasonló Calușer- [tehát a szokásrokonsághoz tartozó] dallamra MARTIN György lektorom hívta fel a figyelmemet)

kottapélda), moll dallamot, nemcsak penta-, hexachordot (41–42., 49. kottapélda). Találunk különféle ritmusokat, mindenekelőtt aszimmetrikus-váltakozó giustot (37., 40., 44?, 45? kottapélda), találunk 3/8-ot, 6/8-ot, különféle 2/4-es, szabálytalan ütemszámú sorokat, 2/4-ben negyedek és nyolcadok szabályos váltakozását (41–42. kottapélda), bolgár ritmust, vagyis nyolcadok és pontozott nyolcadok váltakozását (46–47. kottapélda); s mindenekfelett mindig ismétlődő versszakokat különféle hosszúságú sorokkal; bennük a refrén helye is változó: egy részében a sorok végén van, más részében a közepén. Többször szerepel ez a középrefrén egy finom felépítésű strófatípusban, amelynek képletei a következők: $ab/b_v/ab_v$ (az aláhúzott részre esik a refrén, $b_v = b$ -nek variált végű formája): 39–40. kottapélda; vagy $ab/c/ab$: 43. kottapélda; vagy $abc/de/ae$: 46. kottapélda; vagy $ab/cd/ad$: 32. kottapélda. Vagyis az első, refrén előtti részből és a refrénből variálják a visszatérést. A franciák számos strófabelseji refrénjére és háromsoros dalára gondolva, valami mediterrán örökséget vagy közös izlést sejtek ebben a formában. Ez mindenesetre már művészileg megkomponált versszak-szerkezet, ennél regösénekeink ütempáros-motívumismételtető felépítése a fejlődésnek egy sokkal korábbi állapotát őrzi.

Már ezekből a kiválogatott, kvinten záródó darabokból is látszik, hogy nem egységes stílusról van szó itt sem, hanem igen különféle típusokról. Fokozódik ez a sokféleség, ha az egész kolindaanyagot vesszük tekintetbe, amelynek csak kis töredéke a bemutatott 21 példa. (Megjegyzem, hogy DRÁGOI feljebb felsorolt több darabját itt már nem vettem számításba, mert ugyanabból a faluból ugyanazt a dallamot közli más szöveggel vagy más refrénnel.) BARTÓK 484 kolindájából 12 zárul kvinten (2,4%), DRÁGOI 303 — tkp. 299 — darabjából 8 (2,8%), BREAZUL 300 dallamából 233 kolinda (a többi betlehemes és csillaghordó, többnyire újszerű dallam), ebből 2 tartozik ide (0,9%). Márpedig a többi különféle parlando, díszített rubato, giusto autentikus (= a záróhang fölött mozgó) vagy kisszámú plagális (záróhang körül mozgó) dallam, moll, dúr, frig, akusztikus és sokféle más hangkészlettel. Refrénjük is sokféle, többnyire keresztény szenteket, Istent emlegető szöveg.

Igaz, némelyik dallam közel van az erdélyi (8/C. kottapélda) regösénekhez (34. és 45. kottapélda). De annak szabályos kanásztánc-ritmusához képest az egyik aszimmetrikussá toldott, a másik szimmetrikussá összevont forma; a dallam is csak a kihangzás hasonlósága miatt tűnik rokonnak. Márpedig ilyen

kihangzás a kvinten való zárás miatt könnyen előáll. (NB. Korábbi tanulmányomban — 1944-ben — a jelenlegi nagy áttekintés hiányában a 45. kottapéldát az erdélyi regösének átvételének tartottam, tévesen.) Inkább az a feltűnő, hogy csak ilyen kevés a hasonlóság. Leszögezhetjük, hogy a román kolindákkal sem függ össze regösénekeink dallamvilága. Furcsa lenne, hogy egy ennyire összetett, sokféle dallamanyagból éppen ezt az elenyésző kisebbséget választotta volna ki a magyarság, de nem is a dallamokat magukat, hanem azoknak egy hangnemi sajátosságát, s abból egységes, nagyon gazdag stílust alakított volna ki, amit kizárólag a regölésben alkalmazott volna. Márpedig népek nem hangnemeket vesznek át egymástól, hanem dallamokat. Nem is szólva ezúttal arról, hogy a stílus leggazdagabb hagyománya a Nyugat-Dunántúlra esik, ami a lehető legtávolabb van a románok lakóhelyétől.

A dallam-összehasonlítás tehát — egyelőre — éppen úgy nem oldja meg a szokás eredetének problémáját, mint az eddigi kutatások, csak tisztázza, hogy milyen eredete nem lehet. Közvetlen kapcsolatot nem tudunk kimutatni; a tág körű rokonság pedig Nyugat-Európától Bizáncon keresztül a Kaukázusig és Mezopotámiáig terjed, ebbe a területbe pedig történelmünknek mind a honfoglalás előtti része, mind az azutáni kapcsolatai elhelyezhetők.

Most kísérleljük megközelíteni a kérdést a szokás és szövege felől. Legrégebbi eleme kétségtelenül a varázsló refrén: *haj regő rejtem*. Ennek töve, de valószínűleg már varázsló jelentése is uráli eredetű nyelvünkben. A „regő-rejtem” valami olyasféle jelentést hordozhatott, mint „varázssal varázsolom.” Kérdés, hozzá kell-e számítani a „haj” szót is. A regösök variálásából az derül ki, hogy igen. Az olyan szövegrészek döntenek e tekintetben, mint „Regőjjünk, regőjjünk a házigazdának hat szép ökröt”, „Regüjjünk, regüjjünk ennek az Istvánnak egy szép leányt, kinek neve leszen Horvát Ilka” (MNT II. 809.), mellette „... kinek neve János. Hajgassuk, hajgassuk, de kinek hajgassuk? A Tót Marinak. Regü rejtem...” (MNT II. 859.). „Itten is mondanak egy eladó leányt, Kinek neve Janka. Hajgassuk, hajgassuk, de kinek hajgassuk? Sós Jancsinak hajgassuk” (MNT II. 860., ugyanígy 861.). Vagyis továbbképzését, a „hajgatást” ugyanolyan jelentésben használták, mint a „regő” továbbképzését, a „valakinek regölni” értelmű varázslást.

Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a moldvai „hejgetést”, ami számos vonásban a regölés édestestvére, a regölésben szereplő „hajgatás” magas hangú megfelelőjének, azonos „varázsigének” kell tartanunk. Ennek alapján, véleményem szerint, indokolatlan a TESz kételye, hogy összefügghet-e a „hej” a „haj”-jal. A néprajzi adatok arra vallanak, hogy ez a noszogató szó mindkét alakjában ugyanazzal a funkcióval bír. Sőt DIÓSZEGI véleményét is megerősíti, aki a különböző népek sámánénekeinek elemzése alapján ezt a szót és rokonnépi megfelelőit tartotta bennük az egyetlen közös elemnek, amivel a szellemet hívták, nógatták. Akkor pedig ez a „haj” is hozzájárul a regösének refrénjének ősi, varázsló szerepéhez.

Mindennek számunkra abban van a jelentősége, hogy ha itt egy ennyire ősi, varázsló kifejezéssel állunk szemben, amely a szokás egyik legfőbb eleme, lehet-e akkor föltennünk, hogy egy teljes egészében nyugatról átvett szokásba illesztettek volna egy ilyen döntő fontosságú elemet tökéletesen más hagyományból. Elképzelhető-e, hogy nem refrénestül veszik át az idegen szöveget, hanem valami más illesztenek bele, ami azután az egész szokásnak is nevet ad: általában a *regölést*, Moldvában pedig a *hejgetést*. Szerintem ez valószínűtlen. Különösen valószínűtlen, hogy ha egy vallon — német *keresztény* szokást ismer-

tünk meg, a „Szent István szolgálait”, abba került volna bele egy *pogány* varázsló szöveg, amit nem lehet átfogalmazni, és pogány jellege letagadhatatlan! Azt viszont könnyebben meg lehet magyarázni, hogy egy eredetileg pogány szokásba később kerülnek bele olyan keresztény refrének — a pogány mellé —, mint „Azt is megengedte Az a nagy Úristen”, „Mondjunk új örömet” (ez még pogány is lehet) és hasonlók.

Kellett lennie már valami hasonló szokásnak a magyarság körében, aminek középpontjában ezek az ősi varázsszavak állottak, amikor a nyugati szokáselemeket megismertük. Mindenesetre a vogulok napéjegyenlőség idején tartott évkezdő-bőségvarázsló ünnepe lehetőséget ad arra, hogy akár az ugor korban is föltegyünk egy „regölésszerű” szokást; a mongol *cam-tánc* szarvas és bika-alakoskodása pedig a magyarság egyéb összetevőinél is valószínűsíti a szokás néhány alapelemét; hozhattuk ezeket már magunkkal mai hazánkba.

Viszont ugyanígy kétségtelen, hogy egy sereg egyező vonás a francia *guillanneu* és a német *Stefansknechte* szokással került a honfoglalás után, nyugati telepeseink révén a magyar hagyományba. Már ez is arra int, hogy valami fokozatos fejlődéssel, elemek gyarapodásával számoljunk ebben a szokásban. Vegyük tehát sorba a szokás és szöveg elemeit, hogy milyen néptől, milyen időből lehet származtatni.

Kezdjük az időponttal. A Szent István-napi járás, illetve kezdés és a „Szent István szolgálai” elnevezés kétségtelenül nyugati átvétel. Mindjárt tegyük azonban hozzá, hogy az időpont nemcsak az István-nap volt, hanem karácsony, illetve a karácsonytól újévig tartó idő, s a szöveg számtalan helye éppen *újévet* emleget. „Ej regő rejtem, maj neked ejtem ez új esztendőben” (MNT II. 861., hasonlóan 852. többször, 854., 860.); „Eljöttünk, eljöttünk új évnék szolgálai” (MNT II. 801.); „Örvendezzünk, vigadozzunk ez új esztendőben” (MNT II. 869.). Az MNGY IV. 320. lapján a szokáshoz tartozó prózai köszöntőben olvashatjuk: „... hogy ennek a szintén elmúló esztendőnek szélvésztes tengerében elmerülni... a jóságos istene vezérelje át hatalmas karjain az új esztendőbe...”; 321. lapon: „A kevés hátralevő óesztendőből léptesse által az új esztendőbe”. Más szövegek viszont karácsonyt emlegetnek, ami egyúttal sok helyt a regölés kezdetének időpontja István-nap helyett. SEBESTYÉN Gyula és DÖMÖTÖR Tekla rámutatott, hogy Magyarországon a középkorban karácsonykor volt az újév.

Ez az újév azonban már világosan nem a mezopotámiai (kaukázusi?) és vogul, mongol *tavaszi* napéjegyenlőségre esik, hanem a téli napfordulóra, nyilvánvalóan az európai, keresztény időszámítás következtében. Ennek megfelelően mindazok a helyek, amelyek hidegről szólnak: „Most jöttünk hideg országából, kinek a lába, kinek a füle-farka fagyott el” és hasonlók, csakis honfoglalás utániak lehetnek, s minthogy a francia—német szokással időpontban is, szövegrészletekben is egyeznek, középkori átvételből kell származniuk. (Lásd a francia „Hideg szél fújja combunkat” megfelelést.) Itt jegyzem meg, hogy a litvánok *húsvéti* szokásában is panaszkodnak, hogy lábuk fázik, és még nagy utat kell tenniük (lásd SEEMANN, Erich 1951. 158.).

Továbbmenve a francia—német—magyar párhuzamokon, kihagyva belőle a bőségvarázslást, ami szükségszerű egyezés, a következőket kell kiemelni. 1. A teljesen keresztény szellemű német szokás hatására kerülhetek bele énekünkbe olyan részletek, mint „A ... i templom a mi házunk lehetne” stb., bár az egyezés a némettel mindössze annyi, hogy ott is megneveznek egy

templomot. 2. A költögetés: „Réveillez vous, coeurs endormis”, „Si tu es dans ton lit couché, Fais y ta femme relever” — „Kelj föl, gazda, kelj föl, Szállott Isten házadra”, „Ágyban fekszik házigazda, feje fölött csatos erszény”, „Abban látánk vetve ágyat... Kijjel fekszik jámbor gazda... Belől fekszik gyenge hölgye... Közzől fekszik Párizs gyermek... Serkenteti apját-anyját...”.

Kétségtelen egyezés a „kéregetésnek” olyan fogalmazása, hogy mit adjon a gazda a köszöntőknek, s mi maradjon neki magának. „Donnez la cot’lette, Gardez le jambon” stb. „Annak fele regeseké”, „a maradjon a gazdának”, „Fele a gazdáé, fele regölöké” stb.

Kétes a párhuzam a magyar regösök különleges öltözkéivel kapcsolatban: „N’ous fait pas ici attarder, Car il fait nuit et mal marcher. Et nos souliers sont dessolés”. Egyetlen szövegünk (836.) egyezik ezzel tökéletesen: „Elszakadt a bocskorunk, tovább is kell mennünk”. Itt viszont a néprajzi párhuzam mutat kétségtelenül európai átvételre: a GUNDA által felhozott élő és már kihalt adatok portugáloktól, horvátoktól a Száva mellől, stájer és krajnai szlovénektől és németektől a hajdinaszalma-köntösre, finnugoroktól a cserfakéreg-bocskorra.

A magyar szövegekben elmaradhatatlan a legények—lányok összeregölése. Ilyen gazdagságban és világosan ennek sehol sincs párja az európai népek-nél. A francia szövegek egyik helye lehetne halvány nyoma: „Votre fille ainée Est à la maison? Donnez la servante, Nous en content’rons!” (VARGYAS Lajos 1957, 1962), valamint a német 22. *dallampéldában* a legény és lány nevének egymásutáni „kiéneklése”; ugyanilyen kopottan jelentkezik egyetlen svájci francia szövegben (23. *dallampélda*), ahol „pour les filles sans garçons” kéregetnek. De a francia szövegek gazdag bőségvarázsló-kéregető részleteihez képest ez bizony édeskevés. Úgy látszik, ebben a vonásban az európai hagyomány mindig is szegényebb lehetett.

Közös elem a „fenyegetőzés” is arra az esetre, ha nem akarnak semmit sem adni a regösöknek, illetve ha már nem is akarják beengedni őket. „Si vous n’voulez rien nous donner, Vous f’rons dommage: Nous en irons dans vos jardins, Dans vos potages”. A magyarok szövegei: „Ha nem adnak huszat, Földöntjük a hidast” (MNGY IV. 14. sz.); a 28. sz.-ban a „macska” mondja: „Ha nem adnak szalonnát, Kibököm a gerendát”; az MNT II. 851. sz.-ban: „Ha nem adnak koronát, Elviszem a boronát”. Néha csak az „Adjon az Űristen...” kívánságot fordítják el úgy, hogy „száz ólat meg egy koszos malacot”. Legerősebb a kénosiak szövege: „ha bő nem eresztess, azt sem bánjuk... Kikötözzük az ajtódat... Benn pisiltek, benn kakáltok” (MNGY IV. 318.). A francia és magyar „fenyegetés” azonban csak végső lényegében egyezik, a fogalmazásban közelebb van a magyar a TRENCSENÝI-WALDAFFEL által idézett göröghez: azok is a házban akarnak valami kárt tenni, mint a mieink, nem a veteményben. Különösen a ház gerendájának emlegetése feltűnő mindkét nép szövegében.

Teljesen egyezik a legtöbbször elhangzó formula magyarok és franciák énekében: „Si vous n’voulez rien nous donner, N’fait’ point attendre”, és hivatkoznak a hidegre; „... most jöttünk hideg útról, hideg mezejéről, Elfagyott kinek keze, kinek lába, kinek füle-farka. Jaj nem tudjuk, mit csináljunk, nyomjuk e (ti. az utat, a »nyomot«, vagyis menjünk el), vagy mondjuk?” (MNT II. 820., 776—812.), „Ha biébocsát, itt maradunk, ha bié nem bocsát, tovább megyünk” (uo. 859.).

Kérdés, lehet-e jelentőséget tulajdonítani olyan „egyezésnek”, mint „Les guillonnes sont arrivés”, „Hui sind de Stephansknechte”, „Megjöttek a regösök”, ami természetesen adódik a házról házra járó köszöntésből.

A felsorolt francia—német—magyar szövegegyezések kétségtelenül középkori telepeseinktől kerültek a regölésbe, minthogy hasonló funkciójú (és végső soron hasonló eredetű) szokásváltozatok találkoztak itt egymással. Ennek a francia—német—magyar „közös alkotásnak” emlékezete maradt fenn talán a bucsui szövegnek abban a részletében, ahol egymás után felsorolják az olasz, vagyis neolatin, francia-vallon, német és magyar asszonyt: „Elüőbb, elüőbb az örömondó olasz asszony ablakáro, . . . német asszon ablakáro, . . . magyar asszony nem imigy-amúgy adja kiseded gyermek áldomássát, mondjunk ujj örömot” (MNT II. 855.).

Azonban még ezzel sem fejeződött be a szokás fejlődése. Már a kénosi szöveg *Párizs-gyermeke* is nyilvánvalóan utal a XIII. században nagyon népszerű, francia eredetű Trója regény egyik hősére. Ez a főrangú köröknek irodalmi divatából csakis a „királyi mulattató” regösök közvetítésével juthatott el a népi hagyományba. Ez a nyom határozottan arra mutat, hogy a regösöknek mint királyi énekesrendnek vagy azok alsóbb, „lezüllött” rétegének valamikor komoly szerepe lehetett a regölés gyakorlásában és szövegének alakításában.

Még inkább erre utalnak a Szent István királyra és a csodaszarvasmondára vonatkozó részletek. Itt nem figyeltek föl kutatóink olyan variánsokra, ahol a regösök magukat Szent István király *üldözött* szolgálainak vallják: „Megjöttek, megjöttek Szent István király üldözött szolgálái” (MNT II. 783., 847. Vas m.). Paraszti regöseink végül is mit sem tudhattak olyan elképzelésekről, hogy a regösöket bizonyos énekekért „üldözték volna”. Ez a kifejezés nagyon összecseng azokkal, amelyekről már meg szoktak emlékezni: „Nem vagyunk mi rablók”, „Ne fuss, ne fuss Szent István kirájunk, Mi sem vagyunk ördögök, hanem a te szolgálid” (MNT II. 821—822.), „Ne siess, ne siess, Urunk, Szent István királ a mi halálunkra”, „Ne busujj, csodafiju szarvas, mink sem vagyunk ördögök” (MNT II. 871.), „Ne bújj, gazda, ne bújj, mink is vagyunk Szent István szolgálai” (uo. 872—874.).

Máshol már említettem (*A magyar nép zenéje*, sajtó alatt, 10. fejezet), hogy az ajtó mögött, szegen lógó csatos erszény BELÉNYESSY Márta szerint jellemző tartozéka a középkori, paraszti házi felszerelésnek. Mindezekben tehát honfoglalás utáni művelődésünk elemeit fedezhetjük fel. S fölvethető, nem a székelyek ökörsütés-adójával kapcsolatos-e, hogy a kénosiak is „nagy rőt” (= sült) ökör”-ről énekelnek, a dunántúliak is „Rétt ökör, régi törvén”-t emlegetnek, a bucsui szövegben pedig (MNT II. 855.) a „magyar asszony” „kivonyatja horduo borát, . . . Levágatja magyar asszon váguo ökrit, . . . Kiszedeti magyar asszony kemence cipóját . . .” (és így tovább).

Korábban kapcsolódhatott viszont szokásunkhoz a csodaszarvasról szóló részlet. Ha számba vesszük a regösének szarvasjelenetének változatait, két jól elkülönülő formájával találkozunk. Az egyik, az általános, pusztán csak felvillantja a csodás szarvas alakját: „Emitt keletkezik (vagy »kerekedik«) egy kis kerek pázsit, Azon legelészget csodafiju szarvas; Ezer ágabogán ezer misegyertya, Gyujtatlan gyulladjék, Oltatlan aludjék” — nagyjából hasonlóan szinte minden változatban, amely nem töredékes. A „keletkezés” ritkán az égen történik: „Emitt keletkezik egy fekete felhő, abban legelészen . . .” (MNT II. 788., 804—805.); „Amott keletkezik az égen egy pázsit” (uo. 776.). Sokkal többször van azonban a színhely *víz mellett*: „Amoda keletkezik egy

sebes folyóvíz, Azt körülfogja zöld szép pázsit, Azon legeltetik . . ." (uo. 812–815., 837–841., 843., 845–847., 849.), illetve „Itt is keletkezik egy csodató" (uo. 848.).

Két községben, Bucsun és Dozmaton ennél többet is tudtak: valami olyan szöveget, ami a krónikákban följegyzett szarvaslegendák kivonatának látszik, amelyek viszont a pogány csodaszarvas-monda keresztény változatai. A 855. bucsui szöveg előbb egy keresztény legendaképet rajzol meg: „Amott vagyon tövis (= töves) tölfa", amely alatt Mária ül a kiseddel és Szent Józseffel. Utána: „Amott vagyon egy *tóállás* (refr.), Azt fölveré apró sásos (refr.), arra is rászokván csodafíju szarvas (refr.). (Ha)nem vagyok csodafíju szarvas (refr.), Szarvam vagyon, ezer vagyon (refr.), Hanem vagyok Űristen követje (refr.). Ne siess, ne siess Urunk, Szent István király (refr.). Kiet versimen (= vesémen) kiet aran kereszt (refr.)."

A más vonatkozásban töredékesebb és dallamában is kevésbé jellemző dozmati szöveg e részben teljesebb és értelmesebb. „Ahol keletkezik *egy ékes nagy út*, Amellett keletkezik egy *tóállás* (refr.). *Noha kimenél, uram, Szent István király vadászni-madarászni, de ha nem találndl sem vadat sem madarat, hanem csak találndl csodafíu szarvasi. Ne siess, ne siess, uram, Szent István király az én haldómra. Én sem vagyok vadlövő vadad, hanem én is vagyok Az Atyaistentől hozzád követ* (refr.). *Homlokomon vagyon fölkelő fényes nap, oldalamon vagyon árdeli szép hold, jobb vesémen vannak az égi csillagok* (refr.). Szarvam vagyon, ezer vagyon, szarvam hegyin vannak százezer sövények (= szövétnek). Gyulaszlag gyulaszlag (= gyujtatlan gyulladnak), (h)oltatlan alusznak (refr.)."

Ha elemeire bontjuk a két szöveget, a pogány eredetmondának, a szarvas-üldözésnek motívumaiból is találunk bennük valamit, hasonlóképpen a későbbi, keresztény szellemű formából, ami a váci egyházalapításról szól krónikáinkban (illetve homályosabban a zólyomi váralapításról Anonymusnál). A keresztény formára vall, hogy itt kivétel nélkül *csodafíu-*, tehát hímszarvasról van szó, nem szarvasünőről, mint az eredetmondában. Ugyancsak a keresztény legendára utal, hogy a szarvas magát Űristen követének nevezi, valamint a sarvai hegyén égő ezer „misegyertya". Eltérő viszont krónikáink keresztény jelenetétől, és a pogány eredetmondával egyezik, hogy *vadászni-madarászni* megy ki Szent István király, amikor a szarvassal találkozik (ahogy a veleméri freskó is ábrázolja — valószínűleg Géza királyt és Szent László herceget). A krónikákban ugyanis harc előtt (vagy hódító előnyomulás közben) esik meg a találkozás. És mintha a makacsul visszatérő motívum: a *víz mellett, sásosban* legelésző szarvas is az egykori, a vadászokat *mocsáron* keresztül vezető gímszarvasra vallana. (A krónikák erdőben adják elő a jelenetet.)

Külön kell szólni a szarvas csodás jeleiről: napot, holdat hordoz a *fején*, csillagokat vagy keresztet az oldalán. A kereszt kétségtelenül utólagos keresztény elem, hasonlóképpen a szarvakon gyulladó „szövétnek", „misegyertya" beállítása. Már a nap, hold és csillagok nem szerepelnek a keresztény legendában. Keleti, altáji hősénekekben viszont ezek jelzik a mitikus hősök természetfölötti, égi származását. Itt is ez a keleti hagyomány él tovább. Ugyanaz szerepel az erdélyi „Mennybevitt leány", Júlia szép lány égi bárányn, ahol a keresztényesítés már továbbment, s szarvas helyett az Isten báránját, a Jézus-jelképet látjuk oldalán keresztel, mint annyi középkori templomi ábrázoláson. De még nappal, holddal és csillagokkal együtt! S mindkét helyen egy további vonás is megjelenik, ami semmiképpen sem lehet keresztény motívum: „Ahol

keletkezik egy ékes nagy út” — „Föl is föltekinte a magoss egekbe, Egy szép gyalogösvény hát ott jődögel le. Azon ereszködék fodor fejér bárány...”. Az égről ereszkedő ösvény és a regösének ékes nagy útjának párját PAIS (1948) is, FETICH is (1959) Bornemisza Péter „bájos imádságaiban” látja, tehát megint egyáltalán nem keresztény hagyományban: „... mulék regös nagy út, rajta megyen vala áldott urunk Isten, elő találá hetvenhét féle veres Csuzt...” (a „regös nagy út” mint formula még háromszor fordul elő a szövegben).

Parasztságunk körében nyilván sem a krónikák egykori írásbelisége nem hagyott nyomot, sem késői, nyomtatott kiadásuk. Ha egyezések vannak énekeik és a krónikákban fenntartott hagyományok közt, az megint csak a „regösök” alászálló és makacsul továbbélő énekeiből származhat. Különben olyan részletet is fenntartott a regösének, ami a krónikában nem szerepel: „Én sem vagyok vadlövő vadad, hanem Istentől követ”. Az azután természetes, hogy már csak a keresztényesített formák élhetnek tovább a néphagyományban; de közéjük keverve még egy-egy olyan régi pogány vonás is továbbél, ami nem „kifogásolható” vallási szempontból, illetve nem kelti fel a figyelmet.

Kérdés, miért került ez a szarvaslegenda a regölésbe? Nyilván azért, mert már volt benne egy másik szarvasmotívum, ami a változatok túlnyomó nagy részében szerepel: ahol csak „bemutatják” a szarvast, illetve maga az alakoskodó mutatkozik be az énekben. Ennek kellett lenni az eredeti motívumnak a napfordulóhoz kötött szokásban; amilyen a mongol szarvasálarcos a camtánchan. Ezt az alakoskodót nyilván a keresztény hatás irtotta ki; de a szövegből már nem tudta eltüntetni a nyomát. S az állatbőrös maszk csökevényes formái a gyűjtés idejéig fennmaradtak egyes változatokban (kifordított bunda stb. formában). Ha pedig volt a szokásban egy csodás szarvas-alakoskodó, ahhoz könnyen társulhatott a későbbi szarvasmondának bármely változata. Talán minden szarvasmondának legrégebbi magja volt éppen a napforduló ünnepének ez a mitikus figurája.

De volt egy másik alakoskodója is az ősi, mezopotámiai ünnepnek: a bika. (A tibeti-mongol szokásban együtt is szerepel a kettő.) Ez még mint alakoskodó szereplő is előkerül a magyar szokásban. Számos faluban volt egy „bika”-szereplő, akinek maszkja már csak kifordított, hosszú szőrű bunda, kőcszakáll és bajusz volt, de néha nyakára kötött lánc is tartozott hozzá, amelynél fogva vezette őt a „bikás”. (Képét közli az MNGY IV. II. táblája: „Alsó-hahóti regösök”). Szerepe az volt, hogy sóért bömböljön, ugrálásával és bömbölésével ijessze a lányokat, és sok helyen ő lopkodja össze az „ajándékokat”, vagy ha megtagadták, ő végezte a különböző „rombolásokat”. Több helyen, ahol már kimaradt e szereplő, a köcsögdudát nevezték bikának, nyilván brummogó hangja miatt.

Talán ezt a bikát emlegették valaha úgy, mint még ma is a szarvast, s ezt az emlegetést helyettesítette be a „rét ökör, régi törvény” refrén is. Vagyis mindkét alakoskodót megemlíthette a szöveg, „leírta”, legalább a szarvast biztosan leírja, s ugyanígy a többi regöst, amikor „becsiszegnek-csoszognak” szalmaköntösükben, cserfabocskorukban. Vagyis a szöveg mindent elmond, amit a nézők látnak, ami előttük történik. Valószínű, hogy a „Gyujtatlan gyulladjék, oltatlan aludjék” rész is azt mondja el, ami egykor „megtörtént” a szarvas-alakoskodó maszkjának valami kinyíló-bezáruló szerkezetével.

A két alakoskodónak nyoma sincs a nyugati játékokban. Az ökörsütésnek és lakomázásnak megvan a párja a *Stefansknechte* szokásban, de ez lehet egy-

mástól független megfelelés is, hiszen épp ennél emlegeti a szöveg a „régí törvényt”, a bucsui ének pedig éppen ebben a vonatkozásban emlegeti fel a különbséget, hogy a magyar asszony másként ünnepli a „kisdedet”, mint az olasz és német.

Abban a vonatkozásban is teljesebb és archaikusabb a magyar hagyomány a többi európainál, hogy a hasonló szokásokban általános zajesapás, ugrálás itt néhány változatban még világosan csak a varázsló refrént kíséri. Ilyenkor kolompolnak, verik a csörgős-láncos botokkal a földet, és egy változatban a refrénre táncolnak is (MNGY IV. 4. és 43. sz.). A láncos botokkal feltört földet a nép varázsserejűnek tartotta, összeseperte, s búzával összekeverve egyrészt a baromfiaknak adta, hogy jó tojók legyenek, másrészt a vetőmag közé keverte, hogy bő legyen a termés.

Természetesen mindig föl lehet tenni, hogy az európai népeknél hiányzó elemeket mi jobban megőriztük. Csakhogy szomszédaink még archaikusabb hagyományából is hiányoznak ezek az elemek, s azért talán több a valószínűsége annak, hogy egy korábbi, teljesebb örökség maradványainak tekintsük őket.

Nagyon archaikusnak látszik a három madárról szóló rész is a bucsui énekben. „S ahol az égen három szép madár, Az első szép madár, Az kinek az feje aranyos, Még az is ugy volna Szent Péter apostol. Keej föl hold, ne menj be; Világosiccsad magos menyországot, Ugy menny Jeruzsálembe! Második szép madár, Az kinek az tolla tollbársos, Még az is ugy volna mi urunk, Ur Isten. Keej föl . . . Harmadik szép madár, Az kinek az farka főrendes, Még az is ugy volna Szent Mihály arkangyal. Keej föl . . .”

Bármennyire keresztény színezetet kapott is ez a rész a *térítő szentek* emlegetésével (ami maga is kereszténységünk legkorábbi rétegére mutat), de az égen szálló három madár képében Betlehembe szálló Ūristen és két szent, miközben az eget a hold világítja meg, s a két madár közül kettő SEBESTYÉN Gyula valószínű feltevése szerint a bagoly (toll-bársos a tolla) és a páva (farka főrendes) — mindez nem vall túlságosan keresztény képzetekre, még apokrif kereszténységre is aligha. Az archaikus fogalmazási sajátosságok is, amelyekről alább lesz szó, igen sűrűn fordulnak elő ebben a részben, ami inkább vall régi hagyományra, mint átvételre. Mégis, mivel egyelőre semmiképp sem tudom értelmezni, ezt a részt inkább kihagyom az eredetkérdés vizsgálatából.

A fogalmazás nagyon régies sajátága a gyakori betűrim, sőt előrim — az első szótag azonossága vagy hasonlósága — és főleg a gyakran feltűnő *figura etymologica* (ugyanannak a szótónek különbözően képzett formáiból adódó ismétlés). „Az kinek az tolla toll-bársos”, „Az kinek az farka főrendes”, „tövis tölfa” (855.); „Fölkelő fényes nap”, „vadlövő vadad” (lövő = löni való, amit lőnek, mint ahogy az *adó* és a *szántóföld* is azt jelenti, amit adnak és szántanak); „Oldalamon vagyon árdeli szép hold”, „Szarvam hegyin vannak Százezer szövétnék”. Maga a *regő-rejtem* is figura etymologica, valamint a „*Gyujtatlan gyulladjék, oltatlan aludjék*” is; és dús alliteráció van az általános refrén-formulában is: „Rótt ökör, régi törvény, haj regő-rejtem”. Az erdélyi ének sem szűkölködik ebben: „kődökibe köből komló”, „hátán hosszan sült pecsenye”, „Hátán által hatvan kolbász”.

Ha most összegezni akarjuk az elemek „származásából” kialakuló képet, egy honfoglaláskor magunkkal hozott szokás európai, keresztény átfogalmazása állapítható meg, és annak állandó bővülése újabb és újabb elemekkel. A honfoglalás előtti „fejlődés” nyomankövetését meg sem érdemes kísérlni, amíg a

magyar dallam + szokás együttesnek közeli párhuzamát nem találjuk meg valahol. Mindenesetre meg lehetett benne egy, valószínűleg tavaszi napfordulóhoz kötött, évkezdő rítus, amelynek lényege a bőségvarázslás volt, és a vele szorosan összefonódó szerelmi-, termékenységvarázslás, ami legalább olyan fontos „bőség” a civilizációs fejlődés korábbi fokán, mint a természeti javaké. Ennek a szokásnak legrégebbi mitikus résztvevője — a varázslat biztosítója? — lehetett a csodálatos szarvas, akit minden valószínűség szerint egy maszkos szereplő jelenített meg. Mellette szerepelhetett egy bika is, amely mint szereplő fenn is maradt, de a szövegben már vagy átalakult, vagy nyoma veszett.

A szokás már a honfoglalás előtt is kaphatott köszöntő-ajándékgyűjtő jelleget, amint a görögöknél látjuk, s már ekkor benne lehetett a másik „görög motívum” is, a fenyegetés, ha nem kapnak adományt. S minden bizonnyal megvolt már akkor benne az a sajátos regös dallamstílus, ami olyan határozott körvonalú dallamokkal él a magyar szokásban.

A keresztény időszámítás miatt áttolódott a szokás a téli napfordulóra. Nem szomszédaink, hanem Árpád-kori vallon és német telepeseink hasonló szokása olvadt össze az ősi pogány szokással a honfoglalás után, ennek következtében lettek a regösök Szent István szolgái, és bővült a szöveg egy sereg olyan fordulattal és keresztény motívummal, amit a fentiekben elemeztünk. De közben a szokás gyakorlói is fejlődtek. Ezek nyilván ugyanazok voltak, akiknek legjobbjai közül kerültek ki a király mulattatói, akik kezdetben nyilván egyaránt voltak hivatásos előadói a szertartások varázsló énekeinek is, valamint a hősi epikának is. Talán erre utal a „régí törvény” és a „régí szokás szerint” nyomatékos emlegetése. Az ő közvetítésükkel lehet csak magyarázni a csodaszarvas-legenda késő Árpád-kori formáinak megjelenését, valamint a Trója regény Párizsának bekerülését a szövegbe, az „üldözés” emlegetését és a „mentegetőzéseket”, sőt talán a keresztény vonások hangsúlyozását is éppen a nagy múltú, hagyományosnak látszó részekben, és tőlük származhatnak a régi költészet formai sajátosságai is.

Ugyanannak a kornak paraszti tárgyi emlékét őrzi az ajtó mögött, szegen lógó csatos erszény gyakori említése.

Egy honfoglalás előtti, de már addig is bizonyára több fokozaton át fejlődött szokás s annak késő Árpád-korig tartó fejlődése, s ebben az állapotban megmerevedett formájának hosszú utóélete alakul ki tehát szemünk előtt. Egyedül arra nincs még felelet, honnan, milyen időből származik az a dallam és az a szokásmag, ami elemzésünk alapján honfoglalás előttinek látszik. Legnagyobb valószínűséggel a Fekete-tenger partvidékén vagy a Kaukázusban lehet remélni, hogy a további kutatás fölfedezhet közelebbi megfeleléseket is; s ez majd segít tisztázni a szokás kialakulásának korábbi szakaszait is.

IRODALOM

- AMADES, Joan
1951 *Folklore de Catalunya*. Barcelona
- BARTÓK Béla
1935 *Die Melodien der rumänischen Colinde* (Weihnachtslieder). Wien
- BAUD-BOVY, Samuel
1935 *Tragudia ton Dodékanészon*. Athen
- BÄUMKER, Wilhelm
1883–1891 *Das katholische deutsche Kirchenlied in seinen Singweisen I–IV*. Freiburg im Breisgau

- BÖHME, Franz Magnus
1897 *Deutsches Kinderlied und Kinderspiel*. Leipzig (2. kiad. 1924.)
1966 *Altdeutsches Liederbuch*. Hildesheim
- BREAZUL, G.
1938 *Colinde*. București (Cartea Satului 21.)
- CANTELOUBE, Joseph
1951 *Anthologie des chants populaires françaises I—IV*. Paris
- CELİL, Cemila
1965 *K'îlamêd cime'ta K'urda — Kurdszkie narodnïe peszni*. Moszkva
- ČIURLIONYTE, J.
1955 *Lietuviu liaudies dainos. Rinktinė, paruošė*. Vilnius
- CORNOLDI, Antonio
1968 *Aude, ball e cante del Veneto con particolar giruardo al Polesine*. Padova
- COUSSEMAKER, Admond Henri de
1861 *Drames liturgiques du Moyen Age* (Texte et musique). Paris
- CSEERNYECOV, Valerij Nikolaevics
1959 Nyugat-szibériai sziklarajzok. *Ethnographia* LXX. 3—11.
- DAVENSON, Henri
1944 *Le livre des chansons ou introduction à la connaissance de la chanson populaire française*. Neuchâtel
- DÖMÖTÖR Tekla
1959 *Regelő Monday*. *Acta Ethnographica* VIII. 1—25.
1964 *Naptári ünnepek — népi színjátszás*. Budapest
1970 *Mythical Elements in Hungarian Midwinter Quête Songs*. *Acta Ethnographica* XIX. 119—146.
1974 *A népszokások költészete*. Budapest
- DRĂGOI, Sabin V.
1925 *303 colinde*. Craiova
- DUYSE, Fl. van
1903 *Het oude nederlandsche lied*. 'S-Gravenhage—Antwerpen
- E—B = ERK, Ludwig—BÖHME, Franz Magnus
1893 *Deutscher Liederhort I—III*. Leipzig
- FAVARA, Alberto
1957 *Corpus di musiche popolari siciliana I—II*. Palermo
- FAY SHAW, Margaret
1955 *Folksongs and Folklore of South Uist*. London
- FEDEROWSKI, Michał
1958—1969 *Lud Białoruski. Materiały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877—1905*. Warszawa. Tom 5, 6, 7 (Suplement do tomu 5. i 6.)
- FERENCZI Ilona
1978 *Die Prinzipien der Einteilung und Anordnung in der Europäischen Melodie-sammlung*. Előadás az IFMC Szisztematikai Munkacsoportjában 1978. IV. 7-én. (Kézirat)
- FETTICH Nándor
1958 *A regösénekekről*. *Ethnographia* LXIX. 352—380.
- GENNRICH, Friedrich
1927 *Rondeaux, Virelais und Balladen. Aus dem Ende des XII., dem XIII. und dem ersten Drittel des XIV. Jahrhunderts mit den überlieferten Melodien*. Göttingen
- GUNDA Béla
1943 *Egy ősi európai ruhaféle*. Búvár IX/5. sz., 178—179.
- HORNBOSTEL, Erich Moritz von
1922 *Phonographierte tunesische Melodien* (Sammelbände für Vergleichende Musikgesellschaft I.). München
- IDELSOHN, Abraham Zevi
1922 *Gesänge der babylonischen Juden*. Jerusalem—Berlin—Wien
1924 *Gesänge der jemenischen Juden*. Jerusalem—Berlin—Wien
1932 *Die traditionellen Gesänge der süd-deutschen Juden*. Leipzig
- KACAROVA, Raina—KACSULEV, Ivan—SZTOIN, Elena
1962 *Narodni peszni ot szepteroiztočna B'lgarija I*. Szofija
- KERÉNYI György = lásd MNT II.
- KVITKA, Kliment
1922 *Ukrajinsz'ki narodni melodiji*. Kijiv

- LACH, Robert
1928 *Georgische Gesänge*. Wien—Leipzig (Gesänge russischer Kriegsgefangener. Bd. 3. Kaukasusvölker. Abt. 1.)
- LEFFTZ, Joseph
1966—1969 *Das Volkslied im Elsass*. Paris—Freiburg (I. Erzählende und geschichtliche Lieder. II. Stände- und Wanderlieder aus Heimat und Fremde. III. Lieder von der Liebe, Lust und Leid, vom Hochzeitmachen und Eheleben.)
- LIBIEZ, Albert
1939—1951 *Chansons populaires de l'ancien Hainaut*. Bruxelles I—V. (III—V. arrangées par R. PINON)
- LIUNGMAN, Waldemar
1938 *Traditionswanderungen Euphrat-Rhein*. Helsinki (Folklore Fellows Communications 118—119.)
- MAHLER, Elsa
1951 *Altrussische Volkslieder aus dem Pečoryland*. Basel
Makedonszki muzički folklor.
1953, 1959. Szkopje. I, II.
- MAKSZIMOV, Stepan Makszimovics
1964 *Csuvaszkie narodnue peszni*. Redakcija Viktora BELJAEVA. Moszkva
- MANOJLOVIĆ, K. P.
1953 *Narodne melodije iz izstocne Srbija*. Beograd
- MATOS, Manuel Garcia
1951—1960 *Cancionero popular de la Provincia de Madrid I—III*. Barcelona—Madrid
- MNGy = *Magyar Népköltési Gyűjtemény* IV. Regös-énekek. Szerk. SEBESTYÉN Gyula. Budapest 1902. V. A regösök. Írta SEBESTYÉN Gyula. Budapest 1902.
- MNT = *A Magyar Népzene Tára* II. Jeles napok. Sajtó alá rendezte KERÉNYI György. Budapest 1953.
- PACHTIKOS, Georgios D.
1905 *260 demodé hellénia aszmata*. Syllegenta kai parasémanthenta ypo —. Athén
- PAIS Dezső
1948 *Reg. A régi magyarság szellemi életének kérdésköréből*. In: *Magyar Századok*. Budapest 5—23. — Újra kiadva: *A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből*. Budapest 1975. 15—33.
- PINCK, Louis
é. n. „Verklingende Weisen”. *Lothringer Volkslieder*. 2. ed. Kassel I—V.
- RIEDL, A. — KLIER, K. M.
1957 *Lieder, Reime und Spiele der Kinder im Burgenland*. Eisenstadt
- RIMSKIJ-KORSAKOV, Nikolaj Andreevics
1951 *Szto russzkij narodnui peszen (1877)* 2. kiadás. Moszkva—Leningrád
- ROSSAT, Arthur
1917, 1930, 1931 *Les chansons populaires recueillies dans la Suisse Romande* I, II, III. Bâle—Lausanne
- SANDVIK, O. M.
1960, 1964 *Norske religiøse folketoner* I—II. Oslo
- SEBESTYÉN Gyula = lásd MNGy IV—V.
- SEEMANN, Erich
1951 *Deutsch-litauische Volksliedbeziehungen*. Jahrbuch für Volksliedforschung VIII. 142—211.
- Slovenské ľudové piesne*
1950, 1952, 1956 Vol. I, II, III. Bratislava
- STÄBLEIN, Bruno
1956 *Monumenta Monodica Medii Aevi. Bd. I. Hymnen*. Kassel—Basel
- SUŠIL, František
1951 *Moravské národní písně*. 4. kiadás. Praha
- SZENDREI Janka
1967 *Zur Verbreitung der Regös-Melodien*. *Studia Musicologica* 33—53.
1974 „*Szent István szolgái*”. *Egy regös-motívum német párhuzama*. *Ethnographia* LXXXV. 315—329.
- SZOMJAS-SCHIFFERT György
1960 *Finnisch-ugrische Herkunft der ungarischen 'Regös-Gesänge'*. In: *Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum Budapestini Habitus*. Budapest, 364—396.

- 1963 *Die finnisch-ugrische Abstammung der ungarischen Regös-Gesänge und die Kalevala-Melodien*. Musik des Ostens, Kassel—Basel 126—156.
 1967 *Kalevala, regösének, „páva-dallam”*. Ethnographia LXXVIII. 452—465.
- SZTOIN, Vaszil
 1928 *Narodni pesni ot Timok do Vita*. Szofija
 1931 *Narodni pesni ot sredna szepterna B'lgarija*. Szofija
- TAMPERE, H.
 1956—1965 *Eesti rahvalaule viisidega I—V*. Tallin
- TIRÉN, Karl
 1924 *Die lappische Volksmusik*. Aufzeichnungen von Juoikos-Melodien bei den schwedischen Lappen. Stockholm
- TRENCSENYI-WALDAFEL Imre
 1938 *Pásztori magyar Vergilius*. Budapest
- VARGYAS Lajos
 1944 *Román—magyar kapcsolatok a népzeneben*. In: Románok és magyarok. Budapest, 530—584.
 1948 *Mimos-elemek a magyar betlehemesjátékban*. Antiquitas Hungarica 177—184.
 1957 *Francia párhuzam regöseneinkhez*. Néprajzi Közlemények 1—10.
 1962 *Les analogies hongroises des chants „Guillanneu”*. Studia Musicologica 367—378.
 (sajtó alatt) *Östörténet*. In: Magyar Zenetörténet I. Szerk. RAJECZKY Benjamin
- VASZILJEVICS, Miodrag
 1950 *Jugoszlavinszki muzicski folklor*. Beograd
- VITOLINŠ, Jekabs
 1958 *Latviesu tautas muzika I. Darba dziesmas*. Riga
- ŽGANEC, Vinko
 1950 *Narodna popijevke Hrvatskog Zagorja I. Napjevi*. Zagreb
- Zsartivlivi pisni rodinno-pobutovi*
 1967 Uporjadkuvali: O. I. DEJ, M. G. MARCSENDKO (tekszti), A. I. GUMENJUK (melodii). Kijiv

Lajos Vargyas

EIN NEUER VERSUCH DAS PROBLEM DES NEUJAHRSANSINGELIEDES (regösének) ZU LÖSEN

(Auszug)

Die bisherigen Forschungen haben ergeben, daß der Brauch des Neujahrsansingeliedes letztlich von den mesopotamischen Jahresbeginnsriten her stammt, deren Elemente in verschiedenen Varianten von der Mongolei bis England erkannt werden können. Gleichzeitig weist der ungarische Brauch in zahlreichen Elementen eine nahe Übereinstimmung mit westlichen — hauptsächlich französischen und deutsch-rheinischen — Varianten auf. Auch bei der Melodie gelang es, zahlreiche europäische Verwandtschaften nachzuweisen, von denen ein byzantinisches *Echema* besondere Aufmerksamkeit verdient, das mit parallelem griechisch-lateinischem Text auch von der westlichen Kirche gebraucht wurde.

Die neue Forschung muß auch von der Melodie ausgehen, deren weitverzweigte Verwandtschaft zusammengestellt werden kann. Hauptsächliches Charakteristikum der ungarischen Melodien ist die Dur Tonfolge (meist ein Hexachord), die auf der fünften Stufe endet. Dies kann in dreierlei Weise geschehen: a) durch Sprung vom Grundton (dies kommt am häufigsten vor), b) durch Sprung von zweiten zum fünften Ton und c) durch ein vom Grundton zum fünften Ton aufsteigendes Motiv. Die Form besteht in der Wiederholung von Taktpaaren.

Zu den charakteristischen Abschlüssen finden sich in der Europäischen Melodien-sammlung des Musikologischen Instituts (Budapest) unter etwa sechzigtausend Angaben folgende Parallelen. a) *Für den Quintensprung*: ein wallonisches, ein schweizerisch-französisches, ein italienisches, drei deutsche, ein norwegisches, ein kroatisches, zehn bulgarische, fünf rumänische, ein griechisches, ein ukrainisches, ein lettisches, drei russische, drei tschuwaschische, drei grusinische und ein arabisches Beispiel (Melodie); b) *für den Sprung von der zweiten auf die fünfte Note*: ein wallonisches, ein mittelalterliches Rondo,

(ein italienisches?), zwei lettische, ein mährisches, ein lappländisches, fünf serbische, ein mazedonisches, achtzehn bulgarische, sieben rumänische, zwei ukrainische und ein hebräisches Beispiel; c) für das aufsteigende Motiv: zwei schottische in gälischer Sprache, sechzehn deutsche, zwei holländische, ein gregorianisches, ein mittelalterliches Rondo, drei französische, ein schweizerisch-französisches, ein spanisches, ein katalanisches, zehn bulgarische, zwei mazedonische, sieben griechische, fünfzehn rumänische, ein serbisches, ein slowakisches, zwei bjelorusische, ein ukrainisches, ein russisches, zwei litauische, zwei lettische, vier estnische, dreizehn hebräische und ein kurdisches Beispiel (Melodie). Bei einigen verrät der Text oder die Funktion eine Verbindung mit dem Neujahrsbrauchtum, doch kann weder bei der Form, noch bei den eigenartigen Motiven eine nähere Verwandtschaft festgestellt werden. Am nächsten stehen noch ein oder zwei rumänische Melodien den ungarischen, doch spricht teils die Vielfältigkeit des Kolinda-Materials – von dem nur ein ganz geringer Prozentsatz hierhergehört –, teils die örtliche Entfernung der westungarischen Dörfer vom rumänischen Sprachraum gegen eine direkte Verbindung.

Am bedeutendsten unter den Elementen des Textes und des Brauchtums erscheinen der Fruchtbarkeitszauber und das „Zusammensingen“ der Paare, verbunden mit Fruchtbarkeitszauber, das Bitten um Gaben, der zu Ende der Wünsche ertönende Zauberrefrain und die Erwähnung eines Zaubershirsches, der an seinem Geweih angezündete Kerzen, in einer Variante aber an Kopf und Seiten eine Sonne, einen Mond und Sterne trägt.

Der Refrain hat seine Wurzeln in der uralischen Sprachverwandtschaft. Auch die nächsten Sprachverwandten der Ungarn, die Wogulen, halten zum *Frühlingsneujahr* ein Fruchtbarkeitszauberfest ab, bei dessen Darstellungen Sonne, Mond und Hirsch zusammen erscheinen. Es kann vorausgesetzt werden, daß dies der älteste Kern des Brauches war.

Bei ähnlichen antiken griechischen Gebräuchen kommt auch die Drohung vor, man würde das Haus beschädigen, wenn der Hausherr sich weigere ein Geschenk zu geben. Der Darsteller des Zaubershirsches, der nur mehr im Text erwähnt wird, und der tatsächlich anwesende Darsteller, der „Stier“, sind ebenfalls noch orientalische Elemente in diesem Brauchtum, denn ähnliches ist aus Europa nicht bekannt.

Durch mittelalterliche wallonische und deutsche Ansiedler mochten solche Textteile in das Brauchtum gelangt sein, die mit dem Text der französischen *guillanneu* und der deutschen *Stefansknechte* Bräuche übereinstimmen, Textteile, die sich auf die Wintersonne, den Sankt Stephanstag, den Namen „Knechte des Heiligen Stefan“, die Aufzählung der Geschenke, die Freigiebigkeit der Hausleute und ähnliches beziehen. (Darüber gibt es ungarische Veröffentlichungen in Weltssprachen, siehe Literatur.) Weitere mittelalterliche Details sind die Aufzählung der im mittelalterlichen Ungarn miteinander lebenden „Nationalitäten“: „italienische“, „deutsche“, „ungarische Frau“; dann die Erwähnung des durch den Roman von Troja volkstümlich gewordenen „Paris-Kindes“, die die christliche Variante der Ursprungssage der Ungarn zitierende, eingehende „Zaubershirsch-Szene“ und die Missionsheiligen: Gesänge erwähnen den Heiligen Peter und den Erzengel Gabriel, und nicht zuletzt die Verbindung des Brauches mit dem mittelalterlichen Neujahr, dem Weihnachtsfest und dem darauffolgenden Tag des Heiligen Stefan (anstelle der wahrscheinlich früher gefeierten Tag- und Nachtgleiche).

Aus alledem zeichnet sich die lange Entwicklung eines finnisch-ugrischen Brauches ab, der seine endgültige Form in Ungarn gewonnen hat. Die Herkunft einzelner Züge dieses Brauches, besonders der Melodie, vermutet der Verfasser im Raum des Schwarzen Meeres und des Kaukasus, zur Zeit vor der Landnahme.